

جلوه‌های معماری در نگارگری

■ جلوه‌های معماری در نگارگری
■ نوشته: پرویز حاصلی

دیگری از فصل دوم را شامل می‌شود که عبارتند از خانه، مسجد، قلعه، مدرسه، حمام و ... که هر یک دارای ویژگی‌هایی است. در این میان، ایوان به عنوان عنصر مشترک در همه بناهای معماری اسلامی ایران نقش محور را در تصویر همه این بناها ایفا می‌نماید و علاوه بر این ترکیب‌های مختلفی از بنای معماری از جمله دید عمومی از نمای خارجی بنا و یا تصویری از نمای داخلی را می‌توان برشمرد. همچنین آثار بسیار زیبایی از نگارگری، خصوصاً در مکتب هرات و تبریز، ترکیبی از دو نمای داخلی و خارجی را نشان می‌دهند. با توجه به آثار موجود می‌توان گفت نگارگری قابلیت نمایش فضاهای گوناگون را داراست که این امر در دوره معاصر مورد غفلت قرار گرفته است. با وجودی که فضاهای معماری با توجه به شکل مثالی آنها ظاهراً برای نشان دادن محیط ملموس داستان در هر دوره بکار رفته‌اند اما می‌توان آنها را به عنوان تمثیلی از حقیقتی متعالی مورد ارزیابی قرار داد.

تأثیر عناصر وابسته به معماری بر نگارگری نیز در این فصل مورد بررسی قرار می‌گیرد. این تأثیر براساس عناصری چون: نقوش هندسی، تذهیب و کاشی کاری، خوشنویسی و نیز نقاشی‌هایی است که بر دیوارها ترسیم می‌شود.

در آخرین بخش از فصل دوم اجمالی از تاریخچه استفاده از فضاهای معماری در نگارگری آورده شده و سیر تحول آن بررسی شده است. در این بررسی اجمالی مشاهده می‌شود که سیر تحول این نقوش، سیری کمالی را تا مکتب هرات پیموده است.

در فصل پایانی کتاب، با طرح این مسئله که معماری اسلامی ایران، جلوه‌ای از فضای عالم قدس و یادآور موطن حقیقی انسان در حیات باقی است، فضاهای معماری در نگارگری از حیث نمادشناسی مورد بحث قرار گرفته است. آنچه از معماری در نگارگری ظهور یافته وجه جدیدی از فضای قدسی معماری اسلامی است که صرفاً در این نگاره‌ها مشاهده می‌شود. قواعد برش و تقطیع و برهم خوردن نسبت‌های معماری در نگارگری، خصوصاً نسبت فضا در ارتباط با انسان و سایر عناصر و همچنین نسبت فضاها و تزئینات که جلوه‌ای متفاوت با واقعیت معماری دارد، سبب شده تا شاکله جدیدی از معماری عالم قدس ظاهر گردد که بیانگر جلوه دیگری از حقیقت معماری و نگارگری است.

در این نوشتار سعی شده با روشی تاویلی به بررسی و انعکاس فضای مثالی معماری اسلامی در آثار نگارگری بپردازیم تا درکی درست از مبانی مشترک معماری اسلامی و نگارگری بیابیم. چگونگی تجلی هندسه و ابنیه معماری، در آثار نگارگری از یک سو یادآور سرچشمه واحد و ملکوتی این دو جلوه هنری است و از سوی دیگر قابلیت بیان نگارگری و سنت‌های آن سبب می‌شود که این هنر شریف با هنرهای دیگر خصوصاً معماری مرتبط شود. این تحقیق برای همه هنرمندانی که در جستجوی مبانی هنرهای ارزشمند گذشته‌اند و سعی در شناخت بیان نور در عرصه هنر دارند می‌تواند آغازی مناسب باشد.

در فصل نخست این کتاب، جایگاه معماری در تمدن اسلامی مورد بررسی قرار می‌گیرد تا زمینه مناسبی برای بحث‌های آینده فراهم سازد. در این فصل، تمدن در نظرگاه اسلام و همچنین بررسی موضوع مکان مقدس به عنوان محور اصلی شناخت معماری اسلامی مورد توجه قرار گرفته است.

در فصل دوم اثرات معماری بر نگارگری، شامل تأثیر ساختار هندسی و تأثیر حضور معماری در نگارگری مورد مطالعه قرار گرفته است. بکار بردن نظام هندسی که سابقه‌ای کهن در آثار نقاشی دارد، در نگارگری نیز مورد توجه قرار گرفته است. مهمترین مسئله در این مورد یافتن نسبت‌های قاب و تقسیم‌های اصلی در درون آن است که پس از تحقیقات فراوان نکات تازه‌ای در این زمینه بدست آمده است. این نسبت در تطبیق خطوط نوشته کتاب با قاب‌های نگاره یا لوحه‌های تذهیب آغاز و انجام و شمسه‌های آن است. براین اساس اگر به اندازه عرض قاب بر روی طول آن انتخاب نموده و مربعی بدست آوریم و هر ضلع آن را به ده قسمت مساوی تقسیم نماییم، هر یک از واحدهای ده گانه دقیقاً برابر مقدار فاصله خطوط نوشتار با یکدیگر است. حال اگر همین مقدار را در چند واحد در جهت طول نگاره اضافه کنیم، طول نیز دقیقاً به همین نسبتها تقسیم می‌شود. در نگاره‌های عصر صفوی خصوصاً شاهنامه شاه طهماسبی این مقدار به اندازه‌ای بود که اندازه فاصله خطوط نوشتار، عرض نگاره را به ۱۴ واحد از همین اندازه تقسیم می‌نمود، این نسبت بدست آمده حتی کلیه تذهیبها را نیز دربرمی‌گرفت. در این فصل ترسیم‌هایی با خطوط راهنما آورده شده تا این

مطالب به خوبی روشن گردد. چنین به نظر می‌رسد که با توجه به تفکر شیعی و اعتقاد به ولایت حضرت علی (ع) و معصومین علیهم السلام احتمالاً عدد چهارده به عنوان مبتیایی مقدس و نمادی از چهارده معصوم در شیعه برای نقاشان و مذهبیان مورد نظر بوده است که تقریباً در تمامی آثار شاهنامه شاه طهماسبی بکار گرفته شده است. این مقدار می‌تواند به اجزاء کوچکتری همچون $\frac{1}{14}$ ، $\frac{1}{7}$ و $\frac{1}{2}$ تقسیم شود. این مقدار ثابت برابر فاصله خطوط نوشتاری اشعار است که وسیله‌ای برای صفحه‌آرایی به حساب آمده و ترکیب‌های متنوعی را ایجاد نموده است.

انواع فضاهای تصویر شده در نگارگری بخش

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی